

КОРЕКЦІЙНО-ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ТА РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА

УДК: 373.2:159.9

Т. О. Даценко
ORCID iD 0000-0001-5494-9834

СПІЛЬНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЯК НОВИЙ ВИД «ВЗАЄМОДІЇ» ЗІ СТРАХАМИ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Висвітлено характерні особливості старшого дошкільного віку, зокрема у взаємовідносинах дитини з дорослими й однолітками. Означено типові страхи дітей 5-6 років. Визначені нові (для дошкільного віку) види взаємодії дитини з тим, що активує у неї страх. Підкреслено важливу роль спільного опрацювання страхів дитячою групою у їх успішному подоланні.

Ключові слова: дитяча група; подолання страхів; спільне опрацювання страхів; старший дошкільний вік.

Вступ. Щоденні повідомлення у ЗМІ про дорожньо-транспортні пригоди, злочинність, інформації про маніяків сприяють розвитку надмірної обережності у батьків. Суспільні стереотипи про небезпеку сучасного життя разом зі зменшенням відкритих просторів і зростанням кількості закритих торговельно-розважальних центрів, особливо у великих містах, тільки підживлюють її. Для дорослих дитинство перестає бути пригодою з розбитими колінами, багатою фантазією, іграми у дворі великою дитячою компанією аж до сутінок, як це було сторіччями. Як наслідок, відсоток дітей, які можуть гуляти з однолітками, вільно спілкуватися без втручання дорослих – знижується з кожним роком. Такий стан проблеми поширює песимістичні настрої, активує тривогу та страхи у дорослих і, відповідно, у дітей.

З одного боку, це є ознакою підвищення відповідальності батьків за життя і здоров'я власних дітей, але з іншого – відбувається нехтування важливим принципом вільної гри дитини у дворі будинку з однолітками, зокрема спільного опрацювання страхів у процесі якого, діти старшого дошкільного віку вчать їх успішно долати без допомоги дорослих.

Проблему дитячих страхів у різних аспектах досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, зокрема А. Адлер, В. Гарбузов, А. Захаров, Н. Карпенко, А. Маркс, О. Петрунько, А. Прихожан, Ф. Ріман, А. Фрейд, З. Фрейд та ін. Важливість вільних ігор та особливості спільного опрацювання страхів дитячою групою знайшли своє відображення у роботах британського педіатра і ди-

тячого психоаналітика Д. Віннікотта та російської дослідниці М. Осоріної.

Мета статті – підкреслити виняткову важливість спілкування й активної взаємодії дитини старшого дошкільного віку з однолітками, зокрема для спільного опрацювання та успішного подолання страхів, характерних для даного вікового періоду.

Особливості старшого дошкільного віку. Однією з особливостей старшого дошкільного віку, на думку А. Захарова, є інтенсивний розвиток абстрактного мислення, здатність до узагальнень, класифікацій, усвідомлення категорії часу і простору, пошук відповідей на запитання: «Звідки все взялося?», «Навіщо люди живуть?». У цьому віці формується досвід міжособистісних стосунків, заснований на умінні дитини приймати та грати ролі, передбачати та планувати дії іншого, розуміти його почуття та наміри. Взаємовідносини з людьми стають гнучкішими, різнобічними і в той же час цілеспрямованими. Формуються система цінностей, відчуття дому, спорідненості, усвідомлення значення сім'ї для продовження роду.

У цілому ж для дітей старшого дошкільного віку характерні товариськість і потреба у дружбі. У групі дошкільного закладу помітно переважає спілкування з однолітками тієї ж статі, прийняття в середовище яких має суттєве значення для самоствердження й адекватної самооцінки.

Разом з тим, кожен етап розвитку та дорослішання нерозривно пов'язані зі страхом, адже вони неодмінно ведуть до чогось нового, невідомого у внутрішній або зовнішній ситуації. Усе нове, невідоме, те, що вперше трапилося або

вперше пережите поряд із захоплюючим та привабливим почуттям насолоди, ризиком і пригодами також супроводжується страхом. Спочатку він з'являється у свідомості як особливо важливий «атрибут» розвитку і в міру дорослішання втрачає свою актуальність з появою нових завдань або змін. Розвиток і дорослішання дитини супроводжуються діяльністю з успішного опрацювання та подолання страху.

Страхи, пов'язані з віковими змінами виглядають нормальними, і власне є природними. Здорова дитина їх проживає і переростає (Захаров А, 2000, Маркс А., 1987). Перші самостійні кроки супроводжуються страхом самотності перед необхідністю подолання вільного простору, коли материнські руки вперше залишають дитину. Страх опановує дитиною на початку періоду життя, коли вона стверджується у новому суспільстві, змінює звичні сімейні відносини на нові – соціальні. Страх завжди супроводжує кожен крок з перетину кордонів відомого, що вимагає рішучості перейти від звичного до нового і ще невідомого (Ріман Ф., 1999). Отже, кожен віковий період має свої страхи і свою специфіку взаємодії з ними.

У старшому дошкільному віці відбувається усвідомлення незворотності вікових змін у просторі та часі, тому у дітей активується страх смерті. Дитина починає розуміти, що дорослішання на якомусь етапі знаменує смерть, неминучість якої викликає занепокоєння як емоційне неприйняття раціональної необхідності померти. Так чи інакше, дитина вперше відчуває, що смерть – це неминучий факт її біографії (Захаров А., 2000).

Дітям старшого дошкільного віку також характерні страхи болю, пошкодження. Дитина усвідомлює цей страх тільки тоді, коли починає відчувати свою унікальність. Присутні страхи вогню, пожежі, війни. Вони є одним із проявів страху смерті, який (як вище зазначалося) у свою чергу виходить на перший план.

Категорія смерті – це реальність, яку дитина повинна визнати як щось рано чи пізно неминуче в житті кожної людини. Саме небажання визнати це відразу і породжує страх, що означає емоційне неприйняття «раціональної» необхідності померти.

Страх болю – це страх початку знищення (пошкодження). Дитина у 5-6 років починає усвідомлювати свою унікальність. Причому не людську, а космополітичну, тобто починає відчувати себе одиницею світу. Дорослим важливо не втратити цей момент і перетворити це прозріння на позитивне усвідомлення дитиною своєї місії. Тоді є шанс позбавити людину психологічних проблем, пов'язаних із пошуком сенсу буття в майбутньому.

Діти потребують емоцій і почуттів (зокрема і неприємних) значно більше за дорослих, і ця потреба (сила якої є індивідуальною) позначається на особливостях їхньої поведінки, виявляється в готовності шукати нових вражень і час від часу йти

на фізичний і соціальний ризик, випробовуючи на міцність соціальні правила, норми та систему контролю. Для дітей це природно. Вони інтуїтивно відчувають користь від цього. Діти прагнуть пережити страх і «люблять боятися». Психологічний стан страху пов'язаний з активацією інстинкту самозбереження. З дорослішання дитини страх фізичного знищення істотно слабшає.

Чим старшою стає дитина, тим наполегливіше вона намагається виступати на арені життя як окрема від матері, самостійна та дієздатна істота. Це, водночас, і цікаво, і страшно. Зворотним боком зростаючої самостійності стає відчуття страху, яке періодично оволодіває дитиною, коли вона опиняється сам на сам із величезним і малозрозумілим світом навколо.

З одного боку, незважаючи на поступове ослаблення симбіотичної прихильності до матері, тобто повної залежності від матері й злиттям з нею, мати продовжує грати роль центральної опори, на якій тримається світ дитини. Однак, прагнучи до розширення і закріплення своєї автономії, дитина домагається того, щоб мати враховувала її зростаючу самостійність і шукала нові форми відносин, співробітництва. Дитина хоче співучасті матері, але далеко не у всіх справах і без придушення її власної активності.

З іншого боку, дитина інтенсивно освоює практику взаємодії із собі подібними у грі, а потім і в інших ситуаціях. Відносини стають гнучкішими, різнобічними і, в той же час, цілеспрямованими, дитина вчиться приймати і грати ролі, передбачати і планувати дії іншого, розуміти його почуття і наміри.

Спільне опрацювання страхів дитячою групою. Старші дошкільники сприйнятливі до прикладів поведінки дітей, з якими товаришують, дружать чи які є поряд. Активні дії, спрямовані на дослідження навколишнього світу, діти вважають за краще здійснювати не поодиноці, а групою. Це їм подвійно психологічно вигідно. По-перше, діти-однолітки мають подібні вікові проблеми, що визначають їхні потреби. Тому вони добре розуміють інтереси один одного і на цьому ґрунті легко об'єднуються, щоб разом створити і пережити важливі для них події.

По-друге, кожен окремий учасник відчуває себе в групі сильнішим, безстрашним, впевненим у відносинах зі світом, а свої дії виправданими. Усім добре відомо, що один у полі не воїн. Образно кажучи, маленьке «Я» дитини знаходить собі додаткове, більш потужне соціальне тіло у вигляді групи однолітків, яке утворює щось на зразок «колективного Я» в той момент, коли діти об'єднуються для яких-небудь загальних подвигів (Осоріна М., 2008).

У віці 5-6 років відбуваються серйозні зміни специфіки страхів і починається абсолютно новий етап спілкування дитини з тим, чого вона боїться (Захаров А., 2000, Осоріна М., 2008, Фрейд А., 1993). Так, російська дослідниця М. Осоріна

визначає новий вид «взаємодії» зі страхом – спільне опрацювання страхів дитячим групою, зокрема групові відвідування «страшних місць». Діти йдуть туди, щоб постояти на кордоні знайомого й обжитого світу та входу в інший – невідомий. Навіщо? Щоб відчутти екзистенційний жах. Це перша спроба активно впоратися з ним, коли дитина, об'єднавшись з іншими, вже не уникає, а, навпаки, шукає зустрічі з лякаючим і готова з ним стикнутися (Осоріна М., 2008).

Відтак «страшні місця» поступово починають переходити у розряд «страшно цікавих». Туди відправляються вже не просто переживати, а досліджувати, тобто цілеспрямовано їх пізнавати.

Приблизно у цьому ж віці починається символічне опрацювання цих страхів дитячою колективною свідомістю. Це відбувається, коли діти розповідають один одному традиційні страшні історії, які є одним із жанрів дитячого фольклору (Осоріна М., 2008). Протягом століть народна педагогіка, а згодом і самі діти ретельно добирали репертуар «страшних» сюжетів, за допомогою якого у дітей поступово актуалізували спеціальні механізми подолання страху.

Першу у своєму житті «страшилку» немовля, зазвичай чує від власної матері. Так, О. Петрунько вважає відому коліскову про Сіренького Вовчика класичним прикладом повідомлення, яке, з одного боку, актуалізує страх, а з іншого – містить у собі низку прийомів, що роблять переживання його дитиною відносно безпечним. Природна потреба дитини в інформації «страшного» змісту дістала своє відображення у традиційному дитячому фольклорі у вигляді відомих «страшилок», які передаються усно від покоління до покоління (Петрунько О., 2011).

Отже, «жага до страху» виникає тоді, коли дитина, усвідомлюючи можливість зовнішньої небезпеки, з власної волі піддає себе цій небезпеці, сподіваючись упоратися з нею, побороти її і свій страх, після чого неушкодженою і збагаченою новим досвідом повернутися до нормального, спокійного існування. Діти прагнуть втратити почуття безпеки, пережити страх, аби, зрештою, отримати справжню насолоду від його успішного подолання (Петрунько О., 2011).

Британський учений Д. Віннікотт підкреслював важливість принципу вільної гри у дворі, оскільки він сприяє повноцінному розвитку дитини, як фізичного, так і соціального (Віннікотт Д., 1996). Дорослим важливо знати, що спільні ігри дітей вчать їх самостійно справлятися з труднощами, зокрема долати страх. Варто давати можливість дошкільнятам обмінюватися власним досвідом, досліджувати «страшні місця» тощо. Проте батьки мають бути уважними та готовими підтримати дитину у той момент, коли вона буде цього потребувати.

Висновки. Старший дошкільний вік – це період, коли діти починають активно взаємодіяти між собою, об'єднуючись у так звані дитячі групи. У зв'язку з цим, виникає і новий вид «взаємодії» дитини зі страхами. Тепер діти мають можливість справлятися з ними не лише з допомогою дорослого або самотужки, а й спільно з однолітками. Це можуть бути колективні відвідування «страшних місць», розповідання «страшилок» тощо. Діти навмисно активують у себе емоцію страху, щоб успішно подолати її, а відтак спільне опрацювання страхів дітьми є надзвичайно важливим для їх нормального розвитку, пошуку свого місця в суспільстві і становлення особистості в цілому.

Література

1. **Захаров А.** Дневные и ночные страхи у детей. Серия «Психология ребенка» / А. И. Захаров – СПб. : «Издательство СОЮЗ», 2000. – 448 с.
2. **Осорина М.** Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. 4-е изд. / М. В. Осорина – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.
3. **Петрунько О.** Діти і медіа : соціалізація в агресивному медіасередовищі / О. В. Петрунько : монографія. – 2-ге вид. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 480 с.
4. **Риман Ф.** Основные формы страха / Пер. с нем./ Ф. Риман. – М. : Алетейа, 1999. – 336 с.
5. **Фрейд А.** Психология Я и защитные механизмы / Пер. с англ. / А. Фрейд. – М.: Педагогика, 1993. – 144 с.
6. **Marks, I.saac.** (1987), The Development of Normal Fear: A Review. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 28: 667–697, Doi: 10.1111/j.1469-7610.1987.tb01552.x.
7. **Winnicott, D.** Thinking About Children / D. W. Winnicott. – Karnac Books, 1996. – 343 p.

Даценко Т. О. СОВМЕСТНАЯ ПРОРАБОТКА КАК НОВЫЙ ВИД «ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ» СО СТРАХОМ В СТАРШЕМ ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Рассматриваются характерные особенности старшего дошкольного возраста, в том числе во взаимоотношениях ребёнка со взрослыми и сверстниками. Отмечены типичные страхи детей 5-6 лет. Определены новые (для дошкольного возраста) виды взаимодействия ребёнка с тем, что активизирует у него страх. Подчёркнуто важную роль общего обработки страхов детской группой в их успешном преодолении.

Ключевые слова: детская группа; преодоление страхов; совместная проработка страхов; старший дошкольный возраст.

Datsenko T. COOPERATIVE ELABORATION AS THE NEW TYPE OF «INTERACTION» WITH FEARS BY ELDER PRESCHOOLERS

The proposed article characterizes features of preschool age, particularly in relationship between peers and typical fears of 5-6-years old children.

Elder preschoolers are susceptible to examples behavior of their friends. Active steps aimed at cognition of the world, children prefer to make as a group. It is doubly psychologically beneficial to them. First, peers have the similar problems. That's why they understand each other's interests and on this ground easily combined together to create and experience events important to them. Second, every single member of the group feels stronger, fearless, confident in dealing with the world, and their actions are justified.

Children are in need of emotions and feelings (including fear) much more than adults are. That need affects on features of their behavior, manifested in readiness to look for new experiences and occasionally go to the physical and social risk, testing the strength social rules, norms and control system. It is natural for children. They intuitively feel some benefit of it.

In this connection, it arises up and new type of «interaction» of child with fears. Now children have the opportunity to overcome fears in cooperation. It can be collective visiting «scary places» or retelling «scary stories» and others like that. Children intentionally activate the emotion of fear for successfully to overcome her, and consequently children's cooperative elaboration is extraordinarily important for normal development, search of the place in society and becoming of personality.

Key words: children's group; cooperative elaboration of fears; elder preschoolers; overcoming fears.

Рецензенти

Побірченко Н. А. – д. психол. н., проф.,
Петрунько О. В. – д. психол. н., ст. наук. співроб.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015

УДК: 159.95

О. І. Голубенко

ORCID iD 0000-0003-2377-380X

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЛІКВІДАТОРІВ

Представлено результати емпіричного дослідження особливостей ціннісних орієнтацій ліквідаторів аварії на ЧАЕС. За допомогою методу факторного аналізу визначено чотири специфічних компонента системи ціннісних орієнтацій у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС, а саме: ціннісні орієнтації, спрямовані на досягнення безпеки та миру, ціннісні орієнтації, спрямовані на ефективну професійну і повсякденну діяльність, ціннісні орієнтації, спрямовані на саморозвиток.

Ключові слова: ліквідатори наслідків аварії на ЧАЕС; психотравматична подія; факторний аналіз; ціннісні орієнтації.

Вступ. Психологічні наслідки аварії на ЧАЕС і сьогодні є недостатньо досліджені при їх очевидності. Актуальність, необхідність удосконалення, оновлення та систематизації даних, отриманих раніше, та впровадження нових досліджень сфери психологічних наслідків катастроф підтверджують, по-перше, страшні події 2011 року на АЕС Фукусіма – 2 в Японії. Подібна до Чорнобильської, катастрофа продемонструвала непередбачуваність техногенних колапсів в час, коли людство залежить від атомного генерування електроенергії. По-друге, час, що минув з моменту аварії сприяє тому, що більш

помітними стають результати впливу катастрофи на трансформацію світосприйняття, ціннісної сфери та способу життя потерпілих, отже, можна припустити, що віддаленість у часі від аварії на ЧАЕС, сприяє більш об'єктивному дослідженню проблеми (Яковенко С. І., 1998, с. 34).

Аварія на ЧАЕС стала особливо значущою подією для ліквідаторів. Для багатьох з них катастрофа стала біографічним фактом, який вплинув на все їх подальше життя і долю (Ходоровська Н., 2005, с. 189-197).

Особистість знаходиться в безперервному розвитку, являючи собою динамічну систему. В якості